

ШПАЦЕР ПО ЦЕНТРАЛЬНІЙ

Оприлюднено у вересні 2022 року на UKRDRAMAHUB - порталі сучасної української драматургії

https://ukrdramahub.blogspot.com/p/blog-page_70.html?fbclid=IwAR3ng3eo6TMqjjs-bcNZ-fi8NpdKTEnr4CWNZi7xULxZg5xkuYp0a9N4vMY

Анотація. Документальна п'єса-вербатім «Шпацер по Центральній» була створена на основі інтерв'ю з мешканцями містечка Шаргород, що на Поділлі, зібраних під час польових досліджень разом з режисером Андрієм Май. Текст опирається на усну історію, яка не є історичним джерелом, але відтворює низку культурологічних та етнографічних особливостей, які показують як одна культура інтерпретується в очах іншої. В п'єсі збережено оригінальну мову співрозмовників.

Від режисера. Кількість діючих осіб залежить від режисерського рішення, але не менше 4-х і не більше 6-и осіб, які виголошують текст. Кожна фраза, подана у тексті, виголошується окремим актором. Просимо звертати увагу на стиль автора фрази і узгоджувати з роллю.

Дія 1. ЛАСКАВО ПРОСИМО У ШАРГОРОД

Що я можу тобі розповісти, чоловіче? Я тут роджена і хрещена, тут і помру.

Я не представляю собі, що я міг би жити в іншому місці.

Це якась особлива атмосфера в Шаргороді.

Та ні. Аури такої, як в Шаргороді, взагалі немає. Це я говорю однозначно.

Ну, неправильно ти сказав. Такої аури, як в Шаргороді була, не було ніде.

Це надо було просто прогулятися по старому Шаргороду і почути, як тут говорять. Тут українсько-польсько-єврейський акцент усюди.

У нас тут такий святий трикутник знаходиться: монастир Свято-Миколаївський – це православний, зовсім недалеко костел і стара синагога, якій років з п'ятсот. Ось такий трикутник.

Тут майже руських не було, тільки на окраїнах тут-во трошки. Євреї були, православні були і католики.

Мені здається, що якби там, не дай Бог, щоб якби була якась війна... не війна, то в Шаргороді завжди найтихіше. От навіть зараз, от послушайте – тиша.

Дія 2. ЄВРЕЇ

Раніше це кожен дім, оце де ми зара сидимо – це ж єврейське. Оце єврейське, оце єврейське. Це хата в хату, це все євреї були. Тут самі євреї жили. Маленький був Бердичів тут.

Самі євреї були, і нас трошки.

Дехто каже: “Он, євреї, євреї!”. Не знаю, як там де, а у нас вони зла нікому не зробили. Вони мудрі люди, вони... от... вміють з чогось маленького зробити щось велике, це я на сто процентів знаю. Вони люди такі – злавлюють бистро.

Зараз ми кажем «євреї», а раніше казали «жиди» – тут же поляків було багато, і по-польські «жид – це єврей». Моя бабка Ванда так завжди казала. А «жид» – це не обідне тоді було слово. От ти можеш розшифрувати слово «жид»?

Звісно, ні.

Ти що – смієся, а як «поляк» розшифрувати, чи «українець»?

А я можу. Житель Йорданской долини.

Та йди ти. Жид – це теж саме, що юдей.

Мужики сваряться, наші сільські хлопці, то «жид», то-то. Але той, хто з ними не стикався, не знає, що вони народ дружелюбний. Поділиться, посовітує... Не будеш капати на них, не будеш щось погане чинити, він тобі зла нікогда не зробить, і що треба – пожалуста.

Жив у Шаргороді у нас Гудзь. Така його фамілія. Давно тому. Тож він єврей був. У нас дома якось раз на Різдво... а ми з чоловіком вірували, але ховалися, щоб ніхто не знав, що ми віруєм в Бога, віруєм в ці свята. Святкували звісно їх, але ж так, щоб ніхто не знав. А у мене синочок був маленький, мабуть два-три роки було йому тоді. Лишився він у цій хаті, а я прийшла зі школи. І цей Гудзь прийшов зі мною. Вони знали, що у мене є щось смачненького, що я готуюся на свята. І приходили до нас обідати. І тут син виходить з патином, а на патику калач і каже: «Жида несуть, жида несуть...» А цей «жид» у мене в хаті. Мені так було смішно. Я налякалася, але він нічого не сказав. Я тоді як дала синові... То вже при советах «жид» стало лайливим словом. Але нічого, ми дружно жили. А з Гудзями ми взагалі як родичі були.

Ну давай, я тобі скажу так: єврей – це така нація, що якщо ти з ними по-хорошому, то вони з тобою по-хорошому.

А що є інші нації?

Я тобі так скажу, чоловіче. Вони народ інтелектуальний, умний. Хороші шахматисти, хороші піаністи, преподаватели були хороші. З євреїв самі великі вчені вийшли. От взяти... єсть, я чув по телевізору, інститут якийсь... ядерної... чи фізики, чи геофізики, чи що там? В Москві інститут імені... дай боже пам'яті... мурафського єврея... з Мурафи. Будкера! Імені Будкера! Інститут імені Будкера, значить розумний був чоловік?

Та різні вони люди були: і розумні, і не дуже, і бідні, і багаті. Як усі.

Дія 3. ДВІГАТЄЛЬ ТОРГОВЛІ

Понімаєш селянин порається – построй хату, в хлів льог, і сам здох, понімаєш? А євреї, той інший. В них якби все так, і якби не так.

Вони тихо жили. Навіть якщо хата небагата, но у них в хаті шо-о хо-оч було їсти і пити. Вони, вони не мужик, шо у цибулі буде жить, шоби дом постройти. Євреї не такі.

Євреї, вони були комерчеські люди. Той тримав якийсь магазинчик, морожено, той собі держав воду у ларьочке.

Ну ти в який магазин не зайдеш, то мужика не було – тільки євреї.

Тут був такий покійний Давид в цьому домі, і якщо треба було якісь таблетки достати дефіцитні... емммм.... шпроти, чи що, чи лімонку, чи апельсінку, то в нього можна було всьо достати. Або тут, рядом був, такий Хілик – те саме. Ну вони вже всі померли, конешно. Ну це було місто комерції. І все завдяки євреям.

Торговля! Вони же землі не тримали, корів не тримали. Може я десь читав, а може я тільки-но сам придумав, шо євреї – це є двигателі торгівлі! Тре написати у всіх історичних справочниках, шо євреї – це єсть... євреї тіре двигателі торгівлі. Такий во пацан – даже в садік ходе, а мама торгує в магазині. І, значить, одійшла мама, а...а воно вже знає, скільки шо коштує. Колись було не так як зараз – тисяу наіменованій, там було 10-20 наіменованій: там хліб, мило, ...там...топор чи ...ложка, як воно? Він міг, цей хлопчик, який може ще до школи не йшов, він міг дати здачу.

От вось дом внизу – євреї виїхав, тримав кафе, но це кафе не його було, кафе государственне було. А раньше ж не було так я зараз – раньше нічого не було в магазинах. А у Хаїма було. І яка риба, яка сільодка, як всьо-всьо-всьо у нього було.

Лікарі в основному були євреї, ці... вчителі були євреями, далі... Але якщо взяти райком партії, райвиконком, міськрада там євреїв не було. То влада. І десь-кудись пробитися єврею – зась. От чого вони брали і прізвища міняли, брали такі прізвища, шоб, допустім, воно не було схоже на єврейське.

Був такий у нас Копайгородський Мошко. Це Михайло. Мошко. Ви ж не знаєте, а ця будівля – то був млин. Коло млина жив Копайгородський, він був директором цього млина. А Копайгородський, бо діди із Копайгорода. Як з Копайгорода, значить Копайгородський. Шаргородський, Тульчинський, Муравський, еє ... Вінницький. Приїхав з Вінниці – фамілія Вінницький, приїхав з Житомира – Житомирський. А я тоді працював у сільраді. Слухай, – каже старий Копайгородський, в мене син поступає – треба з Мошка зробити Михайла. Ну, як треба так і треба. Цього Мошка перечіркнув, зверху написав Михайло. Всьо. Подає документи в інститут... пішли документи на Михайла. Михайло Копайгородський Ільч. Отаке було.

Було так, шо каждый євреї – як не кравець, то, це... чоботи чи якісь ботінки робить. Парікмакер. Ну, всю таку роботу делікатну робили євреї. І каждый селянин тоже мав свого постійного єврея. Якщо шити костюм (а колись же готового не продавали, тільки треба було шити), то ви, чи я йшов до такого-то єврея, ну, і ніс йому там чи картошки, чи крупи, чи муки чи шо є. Ну, так як то бувало, то є бартер... бартерні умови. Він мені, а я йому. Це було легше.

Один єдиний раз я була... я закінчила школу... зачіску робила у єврея на випускний. І він стриже і весь час приговарює. Весь час щось казав-казав, в мене навіть голова розболілась.

Зараз би я знайшла про що поговорити, а тоді мені було 16-17 років... Він дуже любив хвалити людей: «У тебе дуже гарна зачіска сьогодні, плаття дуже гарне».

А коли заходиш в магазин, питаєш – а що у вас є такого цікавого є? А він каже: «Тільки для тебе. Тільки для вас». Наступний заходить – він те саме говорить. «Тільки для вас» і витягує на прилавок.

На мою думку – це не добре, що їх не стало. Того, що вони організатори, підприємці були хороші, по-моєму. Але це я може щось не розумію, чи що – тепер я не знаю. Да! А так-то...

Дія 4. ВОНИ БУЛИ ІНШІ

Вони були інші. Мені дуже подобалося, як вони виховували своїх дітей, з любов'ю, такі... ніколи не сварили їх, завжди така тепла мова була.

Завжди по Шаргороду гуляєш, завжди чуєш єврейську мову... По Центральній вулиці ідеш чи їдеш, і чуєш їдиш. Цікаво, вони завжди сварилися між собою єврейською мовою, а так розмовляли і російською, і українською нормально, а ось сварилися лише єврейською.

Такі вони були щипетильні. Дуже поважали батьків. Між батьками була така дуже велика повага, в нас, в українців теж це є, але в нас все строго, конкретно, а у них так ніжно, мова така була.

«Миленькі посварилися, миленькі посварилися, миленькі добрі – добрі». Добре – посварилися, ти вже пішов і розказав всьому. А єврей вже цього не скаже. Єврей цього не каже.

У мене подружка була Люба і чоловік Абрам, то вона... Він помив голову і шов в гараж, а вона: «Абрашек, Абрашек, я прошу – візьми кепочку на голову, ну куда ти пошол, ну тебе же холодно. Така вона, так до нього...»

В аптеці працювала Люба Аронівна. Ми їздили з нею в Польщу... ех, їздили вдвох, колись, пам'ятаєте був такий час? Я працювала в лікарні регістратором, а вона в аптеці аптекарем. Люба Аронівна. І ми одного разу в Вінниці брали білети, і так ось якось зустрілися. Кілька раз їздили разом, і потім вона взяла свого чоловіка. А тоді поїзда були переповнені, білети білетами, але провідники брали людей без білетів, так що коли ми їхали – в купе нас було 13 чоловік, в одному купе. І їде її Льонечка, Люби Аронівни, і вона каже, і вона каже – «Що я маю робити, він побачить мене, він не зможе перенести, що я так мучусь». Вона пішла нашла Льончику місце, попросила, щоб він ліг, а сама прийшла тут, де 13 чоловік, сіла. Каже пішли поспотрим, пожалуста, де мій чоловік, якщо він спросе, де я, скажи, що я тожє хорошо встроїлась. Вона зробила йому місце, щоб він лежав, а сама сиділа. Цілу ніч сиділа в цьому одному купе, щоб Льоні не було тісно.

Дія 5. ХАТА

Оце тут була стародавня груба.

А ось бачите, де я, у нас виходила сюди, отака якась... йшла, там якась кладовочка, такі шкафчики.

Там така була кімнатка-спаленка. Туда даліше була малесенька кухонька така.

Це да, вітальня.

Тапчанчик такий, тапчан стояв, як вам сказати, дерев'яний. А тут був якийсь диван, по-моєму отут був столик, тут грубка, отут у великій кімнаті були двері.

Ми ці двері замурували, навіщо двері, вікна тут не було, це ми пробрили.

Ну туалет – то відерко було... ну виносили, не було таких умов, як зараз.

В хаті чисто вони держали. На дворі вони не старалися робити такі шикарні порядки як оце в нас, вони ніколи цим не переймалися. Вот дивіться, я вам наведу приємер. Ніхто із них ніколи не перегородив прохід між хатами, ніколи хвїртки ніякої не чїпляли, вольно люди ходили сїльські, і віддихали під домами. Як євреї уїхали, все позагороджували, позакривали на крїючки. Підїть, де-не-десь може проскочите провулочок єврейський, де не закрито. А вони цього не робили ніколи.

Там будиночки цікаві деякі збереглися, типові єврейські будиночки з виходом на вулицю. Вони не тримали худоби: корів, свиней, курей, от вони виходили прїям на дорогу, з будинка так.

Тут не в обїду їм, вони жили тоді в старих хатах. Вони не робили таких красивих там криш, там ще щось, але в хаті у них був уют. І всїгда щось зготовлено вкусно – зайдеш, а в хаті пахне вкусно звареним.

Дїя 6. СМАЧНОГО!

Варили те саме, що і ми. І ті самі борщі, супи, каші, може десь там воно було змінене, але те саме. Вони моїй жїнці все показували.

В них так все на медленому вогні готувалося. Щоб мліло, мліло. А зара, допустїм, кинув в каструлю кусок м'яса, закипіло, півгодини покипіло і вже їси.

Все те саме, але вони свинину не їли. Курей вони їли, а свинину вони не їли. Ні сала, ні м'яса. А так я не знаю, я з ними не ходила обїдати. Те, що я дала, то все вони їли.

Це, знаєте, кошерні були старі. А зараз що... Я зараз у вас спитаюся, не обїжайтеся. Я постуую, я того не їм. А ви постїтеся на Великий піст? Правда, що ні? Бачте. Так само і мої діти. Я сама собі можу все зробити. Вони знають, що я не буду їсти того, і вони мені і не дають того, що я не буду їсти. Так от – у старих євреїв було все дуже строго, а у молодих вже не так було строго.

Баба Клава – бабця мого друга-єврея не могла собі дозволити щось купляти таке в магазині, то вона пекла звичайні ці, знаєте, і як це вони називаються – бїсквіт, но дуже смачний, такий завжди пухкенький. Коли та бабка пекла, то Боже упасі ходити по хаті – бо він може опустиця, дверима не грїюкати – це взагалі був жах.

Дїя 7. ШПАЦЕР ПО ЦЕНТРАЛЬНІЙ

Було тут населення таке, що вийдете вечором, то й всюду сидять, віддыхають.

Виходили сім'ями на вулицю Центральну, до Леніна – це була главна дорога. Тут вся молодь у нас зустрічалася, і влюблялася, і знакомилися. Маса людей було, а в дванадцять ночі нікого не стає, всі розходяться по домам. Ходили хлопці, дівчата, це так по три-чотири пари, по-під руки, парами, вся ця дорога була забита. І в свята. І ходять вони так – до костьола, від костьола вниз, обратно розворахувалися, оце так ходили гуляли. А старі собі сиділи на балконах, ганках таких, перед хатами. Міщани сиділи на ступеньках, у євреїв під хатою. І тут були масові гуляння, то було красиво, в цім парку грала гармошка, танцювали, життя проходило весело. Люди вміли відпочивати вечорами, можна було вийти і люди гуляли, люди розмовляли один з одним.

Євреї постійно ходили з дітьми гуляти, ну може так с дітьми виходять, ну так щоб старенькі виходили, так як вони ... одягнені, це завжди були красиво.

Взагалі, як євреїв не стало, то я часто їх згадую... що не вміють наші люди пройтись вечором, порозмовляти, посидіти ось так, як робили це вони. Не має зараз такого. Ну от так шпацірували, як бабка моя казала.

А ще в Шаргороді дуже любили грати в доміно, це було унікально. В мене батько тоже дуже любив грати. Тут у дворі збиралися. Тут були і католики, і євреї, і українці. І саме інтересне було, вони ж прожили разом тут, і всі знали, допустім, їдиш, ну хоч трохи, і можна було почути як на їдиші наші говорили. Так що от. Може ви знаєте, Григорій Васильович? Він був старшим сільпо шаргородського. Зараз він на пенсії. Ну, короче говоря, його батько, дядя Вася, я його помню прекрасно, його батько виріс, просто виріс серед євреїв. Він на їдиш говорив краще, ніж євреї. Це було унікально дивиться.

Азар! Пішли!

Пішов до біса!

Яка риба, ти чому рибу не зробив?!

Ти чому не пішов?!

Іди, ти не вмієш грати!

Шість два! Цвай цвай! Два тши! Три п'ять! Фунф цвай! Два пенць!

Євреї чешуть на українському, а дядя Вася на єврейському. Ще хтось по-польську додає... Ну це треба було бачити. Це унікально. І в них там точки були. Був такий майстер – Боря Кац. Великолепно грав в футбол за шаргородську команду. Белий його називали, кличка така. У нього там збиралися. Потім тут жив Микола, то був зубний технік, прекрасна людина. Може ви пам'ятаєте, його жінка в школі працювала, Валентина Яківна? Вона, по-моєму, математику викладала. Ви вже не застали. Ото тут буквально, у нього під деревами, столік стояв. Як вони друг друга підначували. І це все на єврейській мові. В такому дусі. Це треба було бачити.

Коли я працювала в Шаргороді, то були у мене вчителі. Борис Семенович і його жінка також була вчителькою. Він єврей, і вона тоже єврейка. Була у нас Поліна Захарівна, тоже єврейка. Читала вона географію. Був Райдман Григорій Захарович, тоже єврей. Ми працювали разом в одній школі. Якщо педрада – то вони збираються, складаються там по

скількись, і йдуть до мене потім, до хати, і вечеряємо, чи обідаємо. Всі сміються: вони з нас, а ми з них. Дуже шуткували.

У мене в класі дуже було багато євреїв. Було дуже багато українців. Я не знав, хто з них католик, хто з них православний, я ніколи тоді не цікавився, мені не потрібно було знати, хто з учнів якого роду.

Але в нас між жителями, от я не пригадую, добрий час казати, щоб якісь були непорозуміння, ми навпаки, католики з православними одружуються, дружать швидко, я навіть не уявляю, щоб якась ворожнеча була між релігійними конфесіями.

Голодували і голодні були, но друг друга не обіжали, ділилися такою крихіточкою хлібчика і так переживали.

Дія 8. МАЦЯ

Знаєте, що таке маця? У нас на Паску печуть паски, а у них тісто розкачують спеціально дуже тоненько. Ось Паска, наприклад, Паска. Як наша Паска, а у них... от ми печемо куличі, а у них маця.

Бабка завжди готувала на Паску спеціальну їжу. У нас була спеціальна посуда, якою не користувались протягом року, тіки на Паску бабка знімала її з горища, все вимивалось, вичищалося, тобто в хаті не повинен був бути хліб чи ще щось таке. Ці свята для мене були дуже теплі.

Маця була... це був дефіцит, тоді купити її можна було дуже важко, тим більше не в Шаргороді – там якось привозили через Могилів, треба було заказувати і тому ми її настільки чекали, коли вже вона з'явиться і, звичайно, кінчалось це тим, що батьки мацю відносили сусідам, щоб я її не з'їла ще до Паски.

Є такий, ну це як анекдот, що євреї це єдина нація, яка з маці робить муку, щоб з муки знов зробити мацю.

У нас мололи цю мацю, потім з неї робили дуже смачні страви. По-перше, дуже смачні торти бабка пекла, солодкі там з горішками, що там ще, з вишневим варенням, ну дуже були смачні ці торти. Потім бабки. Бабки пеклися замість хліба. Кидалося туди дуже багато яєць, то бабка виходила така пишна. Мама завжди казала: «Боже, що це має бути? Це ж не паска – це ж жах». Тоді я казала: «Боже скільки можна їсти вже, вже набридло» і... хотілося хліба, от тоді, коли не можна – хліба.

Далі на Паску там спеціально мало бути, якщо я не помиляюся, сім, здається, блюд. Ну маця, звичайно, далі гірка, ну вона так і називалася «горькая зелень», для того щоб, як згадка про те, як важко було в рабстві. Це символізувало «гореч рабства». Далі мав бути, значить я не знаю, називалось це харойсес, але якщо я не помиляюся, туди входи горішки, туди входило, здається, шось ж ще було крім горіхів, в-общем воно мало нагадувати кірпіч – устроїтельний матеріал. Далі – обов'язково ніжка від курки мала бути, або крилишко, щоб кісточка була, я вже не пам'ятаю точно нащо...

На Новий рік мала бути риба, навіть не риба, а голова риби. Голова риби – це початок. Має бути також мед. Мед – це щоб рік був солодкий. Має бути солодке вино, має бути

обов'язково, ну це за традицією. Гранат має бути. В гранаті багато кісточок – це щоб було багато грошей.

Свята в них, як вам сказати, так як в нас на Новий рік, то в них Новий рік заходив осінню. Потім Судний день, це коли кажуть, що вони плачуть.

Це так було, коли старі євреї, вони виходили до річки, ну не знаю, виконували обряди, накривалися, така в них була форма, молитвенні всі надписи. Вони накривалися, брали свій Талмуд – це книга, читали над водою довго, читали, а наші люди, як йшов дощ, пказали мов «наплакали нам дощу». І от зараз, що євреїв нема, а дощі вже другий місяць ллє.

Дія 8. ВЕСІЛЛЯ

Ми ходили дивилися як у євреїв було весілля. Це не зрівняти з нами. Во-первих, що вони дуже багатьщі свадьби робили, робили теж вдома, це потом вже вони чайну винаймали.

Вони одружувалися, але по-своєму розписувались окремо. Рабин був їхній (як у нас батюшка. І була у нас тут синагога – їхня... як церква... в Шаргороді. То так казали, але я не бачила цього.

Вони мали свою музику. Музики – це були Студоляки з Клебанівки, це наші українці, які спеціально грали єврейські свадьби. Вони і для наших, а оце для євреїв ходили.

Єврейська музика – фрейлики оці їх. Мені і щас подобається. Вона красива. Дуже красива. А як ти не чув? То ж по радіо часто, коли ансамбль єврейський виступає, одно удовольствіє послухати. Так як циганські, ще сильніші.

То якби ви чули, як вони грали, то кажеться, що я вже ніколи такої музики не буду чути.

В неділю, вже допустім с утра в 10 часов, вже наряжають ту невесту. Молодий приходить за нею, музика, гості, йдуть до молодого на обід. Дорогою грають, танцюють по дорозі, красота дивитися, вечером десь ідуть на вечерю до молодої, а тут саме гулянка, повно, маса народу, як увійдуть в Шаргород, то ударять музики. То танці, красота дивитися, всі люди біжать, дивляться, всі знають, що весілля.

Ходе молодий з молодою просять, приглашають гостей, самих близьких, бо дальших просять раньше, а до рідних ходять з музикою, красиво грають, ідуть веселяться, а люди: «о це там свадьба, це там свадьба».

Дія 9. ВІЙНА

А коли вже тут була окупація, то дуже їх притиснули. Казали, що вони навіть зібрали золота, рибу якусь склали з неї і дали тим, що нас окупували. У нас тут були не німці, а румуни. Рибу склали з золота на тарілці і дали тому преторові, щоб їх не мучали. Якби це були німці, то вони зробили свою справу, а це були румуни, то вони не були такі строгі.

Якщо брати під час війни, то євреї – я не знаю, де їх стільки набралося. Тут така була маса євреїв, що пройти не можна було. У нас румуни були... Отак де німці проходили, вони де румун лишали, а де німців. Вже в Жмеринці були німці. То вони знищували усіх євреїв.

З Румунії і з Буковини пригнали більше 10 тисяч. Німці тоді вигнали з Румунії євреїв. І ці євреї через Могильов, із Могильова-Подільського пішки. Потім вони розподілили – одні туди, інших туди, третіх у Шаргороді. В Шаргород пригнали сюди, і вели масово цих євреїв. Якщо наші євреї хоч хати мали, а цим приежжимо, чужим? Вони прийшли тільки з клунком на плечах. Даже такі во маленькі діти несли клуночок, хто малесенький, а хто й більший. Шо міг узяти, там їх вигнали просто: «Бери вешчі, мають кудись там відправляти». То шо, він може на всякий случай взяв якусь там рубашку, простинь чи шо-небудь, а то всьо там і лишилося. І вони міняли, що мали. Ну канешно, брали всьо... Машинку стригтиса, бритву, зажигалки. Вони жили... у каждую сім'ю єврейську втиснули по 2-3 сім'ї приежжіх.

Було два хлопці, два хлопці такі молоденькі й гарні румунські. Вони брили, стригли, ходили в село з Шаргорода хлопці ці. Вони купили собі хрестики... євреї ж не носять хрестики. Такий купили як ото в мене. Носили хрестики вони, що вони руські, щоб їх німці не побили. То вони приходили, ми варили картоплю, вже шо є, те й давали їм їсти. То все одно німці знали, шо вони євреї й побили їх. Німці вони усіх євреїв вбивали. Казали: «Йуда! Труд не робиш і портиш хліб!»

Зі мною дєвочка навчалася. Її звали Фіра. За неї боялися, щоб її не піймали. То ми казали, що вона не Фіра, а Ліза. Ми її дуже хоронили, я давала їй свою одежу. Ці євреї дуже дякували за це.

Дія 10. ПРОЩАННЯ

І краще було жити як вони були тут. Потому, шо до них звернеся – воно тебе заратує, не так як тепер... От як Голодомор був позичали... кришку хліба давали, ратували, ратували. Але.. наче Богом назначено, шо вони звідси пішли.

Тихесенько собі поїхали і все.

Поліна Семенівна, вона плаття і туфлі подарувала мені. Подарувала, коли виїжджали. Дуже красиве. Лілечка моя носила то плаття. А потім ми його перешили Маринці, думали воно буде на випуск. Оно вже перешите. Десь повинно бути, є. Ми його перешили, довге таке було, і туфельки, і такі туфельки. Десь на горищі ті туфельки ще лежать.

У мене однокласниця була – Міла. У неї батько був комуніст, а мати викладала у нас в школі російську мову та літературу. Батько, крім того шо він був комуніст, він на дуже гарній посаді був працював... Від нього залежали посвідчення водіїв – видача прав. Міла закінчила школу з медаллю і кудись поїхала. Всі казали, шо вона поїхала кудись у Росію поступати і там вчитись, а потім Міла приїхала і виявилось, шо вона не поступати їздила, а вона десь поїхала вчити іврит. Як про це дізналися у райкомі партії, то тоді його викликали і сказали: «Або Ізраїль, або партквиток». Він поклав партквиток і виїхав.

Прощалися? Дуже було страшно дивитися. Я була коли їхав Штартман (він поїхав в Америку), то він з кожним куточком, з кожним віконцем прощався. Він такий роботяга був. Сам хату строїв, ну як – не сам, но це не та людина, яка дала гроші – «на, стройте». Він все робив, він лазив сюди-туди, а щось і своїми руками. То він з кожним куточком будинку прощався, з кицею прощався... Це було страшно на це дивитись. І не тіки він.

Я не пам'ятаю, щоб хтось не плакав. Плакали і більше плакали ті, хто лишався. І я не думаю, шо плакали тому, шо так, знаєте, скучали за тими, хто поїде, так просто – від'їзд кожної людини – це ти відривася від себе шматочок свого життя.

Дія 11. СУМ

Їм було добре жити і нам було добре з ними, бо те, що люди мали на городі, вони йшли на базар і хто купував?– євреї.

У вас курочки є? Є в вас курочка, я куплю!

А ну покажіть, покажіть...

А фасолька-бомбочка є?

А ну-ка покажіть, я возьму

І дякую їм всім, що вони були. Іногда тільки сумно стає, коли ввечері закриваю двері, і вже йдемо до хати. Боже, дорога пуста, сумна, центральна, ввечері нікого душі не видно, а тож було колись двіженіє, народ шпацерує, а особливо це було у вихідні і святкові дні. Що то це була за вулиця, а тепер все мертво.

Вийшли вони, і стало дуже, дуже нехорошо. Чого? Я не буду казати, що ми стали хуже жити, ні. Ми і їсти маємо, й одітися маємо, но не так весело живеться, як ми жили.

Зле, що зараз немає євреїв в Шаргороді. От я вам скажу. У мене на городі є фасолька. Принесла не базар продати. А кому я продам, як у кожного є? І тільки що принесла з огорода, і немає кому продати. А ми ж маємо від цього жити. У мене город такий великий, гарний. Убираюся, що був чистенький. І клубніка є, і все є. А продати не можна. І сам всього не з'їси. І трохи зле.

І Ви знаєте, що вже більшість з них на тому світі, і є такі люди, що я обхожу їх могили. Я хожу на їх могили. Дехто поручив, дехто не поручив. Я їх всіх знаю сам. Прийшов, сів, обжав, від цього я гріха мати не буду. Бо я з цими людьми і відносини гарні мав, і багато, багато серед них людей, які вони мене поставили на ноги.

Це звичайно, вже не той Шаргород. Ось, знаєте, як частинка чогось, чогось частинка важливого відвалилася.

Дія 12. ІСТОРІЯ

Шаргород був зовсім, зовсім не таким.

Ці домики були, дивишся, ну развалюха і развалюха, і я не розумів, що це не просто развалюха, а це дом с прошлих віків. Що це історія, що це вулиця, а потім дійшло, да. З возрастом трошки стало доходити, що це історія не тільки Шаргороду, це історія містечок України, яких на Поділлі було куча, було море. І які, на жаль, не збереглися, а його можна було зберегти.

Ну зберегти хоча б саме місто, дух його, це тобто, треба розгребти те, що залишилось тут, ну хоча б люди, які сюди приїжджають, які живуть, щоб вони теж шанували, щоб вони розуміли, де вони живуть. Де вони живуть, і хто тут жив. Це саме головне.

Шаргород мав певну свою врону, і, на жаль, зараз вона уходить. Це можна було зберегти, можна, щоб хоч 10 років назад. А для чого? По-перше, я зараз говорю не про людей, а про, а про... хоча б залишилась історія. Ми ж не в безвоздушному пространстві живем.

Давид, мій сусід, виїжджав, то він весь альбом з фотографіями оставив. Товстелезний. Я ж не міг, совість не дозволяла, взяти його і викинути. Так і зберігаю. Ось – подивіться.

Це от сам Давид з сім'єю

Це от Гудзь

Це Хаїм

Оце – це Копайгородський з сином

Оце Люба Аронівна з Льошею

Це Григорій Захарович Райдман з жінкою

Це Люба і Абрам

Це маленька Фіра у центрі

Це Поліна Семенівна

А тут Валентина Яківна

Борис Семенович ще молодий в кепочці

Це Боря Кац

Оце справа – Поліна Захарівна

Це Міла

А це я на весіллі у Штарманів

Тут ми ще всі разом...